

Teknologian vaikutukset, yhteiskunnalliset intressit ja televisiotutkimus

Maassamme 1970-luvulla käynnistynyt keskustelu teknologiasta ei ainkaan toistaiseksi näytä kovinkaan merkittävässä määrin sivunneen psyykkistä tasoa. Asiantilaa kuvastanee vallitseva tapa lähestyä ongelmaa. Se asetetaan tavallisesti seuraavanlaisen kysymyksen muotoon: "Miten teknologinen muutosprosessi vaikuttaa psyykeen?" Tämä kysymys heijastaa ongelmaa kolmessakin mielessä. Ensinnäkin, se on asetettu hämmentävän yleisellä tasolla. Toiseksi, se ulottaa teknologisille ongelmapiireille usein ominaiset kausaali-ajattelun mallit psyykkiselle tasolle: puhutaan yksisuuntaisesta teknologian "vaikutuksesta" psyykeen sen sijaan, että rajattaisiin teknologia määrättyihin teknologioihin ja pohdittaisiin, mikä on näiden teknologioiden suhde psyykeen eri tasoilla. Kolmanneksi, kysymys heijastaa vallitsevaa asiointilaa sikäläkin, että sen lähtökohdat juontuvat teknologian "sisältä käsin". Ilmeisesti siirtymä 'vanhasta' 'uuteen' teknologiaan on nostanut esiin kysymyksen jälkimmäisen "vaikutuksista".

Se seikka, että keskustelu teknologiasta on ohittanut psyyken tason, voidaan täsmentää tarkastelemalla 70-luvun suomalaista teknologian vaikutusten tutkimusta (josta voitaneen käyttää kokoavaa käsitettä "vaikutustutkimus"). Keskustelua voidaan selvittää neljästä näkökulmasta: tarkastelemalla (1) vaikutustutkimuksen ajankohtaistumisen kasvun tekijöitä, (2) "teknologian ongelmaa" lähestyvän vaikutustutkimuksen luonnetta, (3) tarkastelemalla vaikutustutkimuksen alueita ja (4) vaikutustutkimuksen lähestymistapoja.¹

Tarkastelen kunkin näkökulman osatekijöitä siten kuin ne nykyisin mielletään. Tällöin voidaan täsmentää, kuinka psyyken tasoon kohdistuva tutkimus hämärtyy ongelmanasettelun ja vallitsevan keskustelun tähden eikä niistä huolimatta.

Teknologian vaikutustutkimus ja psyykkinen taso

Teknologian vaikutustutkimuksen 70-luvun ajankohtaistumisen tekijöi-

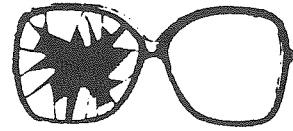
nä pidetään yleisesti seuraavaa kuutta tekijää: teknologian merkitys ja määrärahojen kasvu; teknologian muutoksen kasvu eri alueilla; teknologioiden sisäinen monimutkaistuminen ja teknologian sekä yhteiskunnan välisen suhteen monimutkaistuminen; yleinen pelko teknologisen muutoksen haitallisista vaikutuksista; automaatio- ja informaatiotekniikan ympärillä käyty keskustelu; lisäksi teknologian vaikutustutkimuksesta kaivataan kriittistä "paljastajaa" eikä vain passiivista "sopeuttajaa".

On tähdennettävä, että kaikki edellämainitut vaikutustutkimuksen ajankohtaistumisen tekijät voidaan tulkita "suuriksi kysymyksiksi", joihin etsitään vastausta myös "suurista teorioista". Kysymyksenasettelu on tapahtunut yhteiskunnan makrotasolla, jolloin mikrotasoa - johon psyykinen taso luetaan - ei ainakaan toistaiseksi pidetä kovinkaan keskeisenä.

"Teknologian ongelmaa" on vaikutustutkimuksessa lähestytty ainakin kolmelta näkökannalta. On tarkasteltu vaikutustasoja, jotka on mielletty lähinnä kansallisiksi, kansainvälisiksi, maantieteellisiksi jne. On tarkasteltu vaikutusten aikajänteitä: pitkän, keskipitkän ja lyhyen aikavälin vaikutuksia. On tarkasteltu yksittäisiä osa-alueita, varsinkin työelämää (ammattirakennetta, työn rakennetta jne.) ym.

Ilmeisestikin vaikutustutkimuksen ajankohtaistumisen tekijät ovat sanelleet sen tavan, jolla "teknologian ongelmaa" on lähestytty vaikutustutkimuksessa. Toisin sanoen: edellämainittuja "suuria kysymyksiä" on tutkittu etupäässä "suurten vaikutusten" näkökannoilta.

Teknologian vaikutustutkimuksen alueita on ainakin seitsemän: teknologiset vaikutukset, kokonaistaloudelliset vaikutukset, tuotannolliset vaikutukset, yhteiskunnalliset vaikutukset, yksilötason vaikutukset, ympä-

katsauksia

ristövaikutukset ja vaikutukset arvojärjestelmään.

Avainasemassa vaikutustutkimuksen alueista lienevät olleet mm. teknologiset ja kokonaistaloudelliset vaikutukset, kun taasen mm. yksilötason vaikutuksille ja vaikutuksille arvojärjestelmään on omistettu vain vähän huomiota.

Entä minkälaisia sitten ovat olleet teknologian vaikutustutkimuksen lähestymistavat? Niitä on ollut lähinnä viisi: insinööri-tieteellinen, ympäristötieteellinen, työterveystieteellinen, yhteiskuntatieteellinen ja teknologian vaikutusten arviointiin (technology assessment) perustuva. Viimeksimainitussa tapauksessa kyseessä on ollut teknologisten ilmiöiden "suunnittelu- ja hallintotieteellinen" tutkimus.

Voidaan toki kuvitella, että yhteiskuntatieteellinen lähestymistapa sisältäisi psyyken tason, mutta näin ei ole asian laita. Käytännössä yhteiskuntatieteellinen lähestymistapa on painottunut kahteen suuntaan, taloustieteelliseen ja sosiaalitieteelliseen. Edellinen ei käsittele psyyken tasoa, kun taasen jälkimmäinen on painottunut automaatio- ja informaatiokeskusteluun ja -projekteihin (automaation vaikutus, toimistoautomaatio, työelämäntutkimus jne.). Silloinkin kun sosiaalitieteellisellä suunnalla - nykyisin yhä enenevässä määrin - korostetaan kulttuurista näkökulmaa, tarkoitetaan lähinnä ns. duaalitalousmallin mahdollisia sosio-psykologisia seurauksia yleisellä tasolla.

Kehä: ongelmanasettelun ongelma

Vaikutustutkimuksen ajankohtaistumi-

sen, vaikutustutkimuksen luonteen, alueiden ja lähestymistapojen pinnallinen tarkastelu mahdollistaa seuraavan johtopäätöksen: teknologian vaikutustutkimuksessa on "suuria kysymyksiä" tarkasteltu "suurten vaikutusten" näkökannoilta, etupäässä "suurilla alueilla" ja "suurilla lähestymistavoilla", jotka taasen ovat kohdistaneet mielenkiintonsa "suuriin kysymyksiin" jne.

Tässä katsannossa on vaikea välttyä vaikutelmalta, että maamme 70-luvun teknologian vaikutustutkimuksessa niin kysymykset, vaikutusten näkökannat, tutkimusalueet kuin lähestymistavatkin muodostavat eräänlaisen itseriittoisen kehän, jossa psyykinen taso on lähestulkoon hämärtyneenä näkyvistä. Psyykkisen tason hämärtyminen perustuu ongelmanasettelun ja käydyn keskustelun luonteeseen, jota hallitsevat teknokraattiset, byrokraattiset ja poliittiset intressit. (Tarkastelen näitä intressejä lähemmin, kunhan näköpiiri on ensin kavennettu ja rajattu.)

Edellämainitun kehämäisyyden intressiperusta käy ilmi, kun tarkastellaan teknologian vaikutustutkimuksen tulevaisuuden päämääriä siten kuin ne on ollut tapana meillä ilmaista. Päämääriä on nähty ainakin kuusi: tutkimuskohteiden täsmentäminen ja teknologian vaikutusten tutkimusten tavoitteiden täsmentäminen; aidon poikkitieteellisuuden aikaansaaminen vaikutusten tutkimuksessa; tutkimusten ajoittaminen (selvitys siitä mihin teknologisen vaikutusprosessin vaiheeseen tutkimuksen tulisi kohdistua), tutkimustoiminnan yleinen edistäminen ja organisoiminen; tulosten hyödyntäminen; teknologian muutostekijöiden asianmukainen tuntemus. (Lemola 1983.)

Kolme jälkimmäistä päämääriä liittyvät etenkin teknologian vaikutustutkimuksen yhteiskunnalliseen

hyväksikäyttöön: niillä on lähinnä välineellistä arvoa. Kolme edellistä päämääriä taasen liittyvät lähinnä metodologiaan: niiden voidaan tulkita kuvastavan tutkimusparadigman jäsentymättömiä lähtökohtia, jotka voivat hyvinkin olla vaikutustutkimuksen intressiperustan mieleisiä. Tarkemmin sanoen metodologisten lähtökohtien selkiintymättömyys saattaa olla hedelmällistä niiden teknokraattisten, byrokraattisten ja poliittisten intressien kannalta, jotka ilmeisestikin legitimoivat realiteeteista välttämättömiä hyveitä.

Teknologian vaikutustutkimuksen kehämäisyyden perusta piilee siis määrättyissä yhteiskunnallisissa intresseissä, jotka sulkevat pois psyykkisen tason niin ongelmanasetteluista kuin keskusteluista.

Sosiaalinen kontrolli ja televisiotutkimus

On ehkä korostettava, että kysymys "Miten teknologinen muutosprosessi vaikuttaa psyykeen?" nousi etualalle 'vanhan' ja 'uuden' teknologian sisäisistä välienselvittelyistä eikä psyyken tason ongelmanasetteluista. Jos kavennamme näköpiiriä useista mahdollisista teknologioista televisio-tekнологiaan, voidaan todeta, että muutosprosessin pääpaino on sosiaalinen eikä psyykinen. Avainasemassa on sosiaalinen kontrolli eikä jonkinmoinen psykologinen muutosprosessi: katsoessaan televisio- tai video-ohjelmia katsoja katsoo samaista kuvaurutua. Psyyken tason näkökulmasta tilanne on pitkälti entisellään, mutta sosiaalisen kontrollin näkökulmasta muutosprosessi on ilmeinen. Mitä enemmän katsomistottumukset kanavoituvat televisiosta videoon ja kansallisista kansainvälisiin lähetyksiin, sitä vähäisemmäksi käyvät kansallisen kontrollin mahdollisuudet.

Asiantilaa havainnollistaa se seik-

ka, että kun on selvitelty television ja teknologian vuorovaikutusproses- sia, rakaisumalleja on etsitty sosiaa- lisen kontrollin luonteesta pikemmin kuin psyykkisen tason analyysistä. Niin käytännössä kuin tutkimukses- sakin on edellämainitulle vuorovaiku- tusprosessille tarjottu etupäässä kah- ta selitystä: (1) Teknologinen deter- minismi myöntää teknologialle mel- koisen itsenäisyyden yhteiskunnassa ja pitää yhteiskunnallisia muutoksia seurauksina teknologian paineesta. (2) Symptomaattinen determinismi taas pitää eri teknologioita, tele- visio mukaanluettuna, oireena sosiaa- lisesta muutoksesta pikemmin kuin sen liikkeellepanijoina. (Williams 1974, 9-31.)

Kumpikin käsitys ohjautuu sosiaa- lisen kontrollin luonnetta koskevasta normatiivisesta näkemyksestä: kes- keistä on se, miten katsojajyleisöjä pyritään valvomaan, eikä se, miten televisioteknologia toimii psyyken tasolla. Niinpä kumpikin edellämai- nittu käsitys abstrahoi teknologian elämänmuodoista, teknologinen de- terminismi eksplisiittisesti ja symp- tomaattinen determinismi implisiitti- sesti. Televisioteknologia nähdään itseriittoisena voimana, joka joko luo uusia elämänmuotoja tai on sel- laisten tuote. Kumpikaan käsitys ei kykene selvittämään television lumoa psyyken tasolla: vaikka tele- visio on vain 20-30 vuodessa vakiin- nuttanut asemansa "koko perheen" ideologian yhteisenä nimittäjänä, sen psyykkisen lumon perusteita on ryhdytty tarkastelemaan tutkimuk- sessa vasta viime vuosina.

Ilmeisesti onkin niin, että edellä- mainitut determinismin tyypit kerto- vat vähemmän televisioteknologiasta ja sen psyykkisestä lumosta kuin niistä intresseistä, joiden avulla te- levisioteknologiaa käytetään sosiaa- lisen kontrollin välineenä.

Kuitenkin televisiolle ominaisten

katsauksia

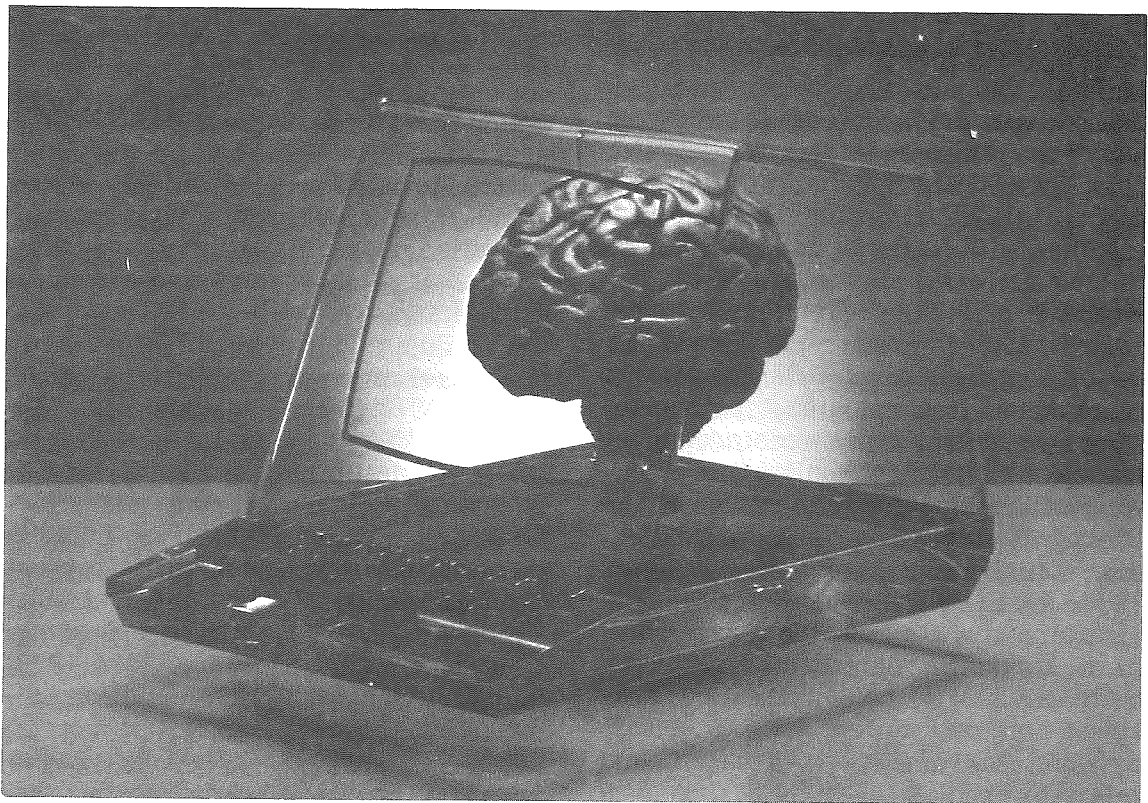
kuvien ja äänien sekä niiden virran lumo ei selity niinkään yksipuolisilla tuotantoanalyysillä tai teknologian "sisäisillä" kysymyksenasetteluilla kuin määrätynlaisilla viettityydytys- ten, halujen ja toiveiden järjestelyil- lä. Viimeksimainittuja on tarkasteltu vasta 1970-luvun jälkipuolelta läh- tien.

Televisiotutkimuksen kehityksessä on nähty kolme vaihetta. (1) 1950- luvulla ja vielä 1960-luvun puolella televisiotutkimus ammensi oppinsa "korkeakulttuurin" ja "populaarikult- tuurin" välisistä ristiriita-asetelmis- ta. (2) 1960-luvun alkupuolelta 1970- luvun jälkipuoleen asti televisiotutki- mus kaventui ja keskittyi tarkastele- maan sosiologisesti television katso- miskäyttäytymistä sekä psykologisesti väkivaltaisten televisio-ohjelmien ja aggressiivisen käyttäytymisen yh- teyksiä erityisesti lapsissa. (3) 1970- luvun jälkipuolelta lähtien televisio- tutkimus on kääntänyt huomionsa television tapahtumainvirran muotoi- hin ja katsojan ja television välillä vallitsevaan suhteeseen. (Monaco 1978/79, 19-22.)

Suomessa on läpikäyty samankal- taisia televisiotutkimuksen vaihei- ta, joskin 5-10 vuoden viiveellä. Kuitenkin on todettava "toisen vai- heen" iskostuneen vallitsevaksi tutki- muskäytännöksi maassamme. Metodo- logisesti vallitseva tutkimus nojautuu kirjoitetulle sanalle pohjautuviin viestintäopin perinteisiin, kun taas uusi televisiotutkimus nojautuu enemmänkin elokuvatutkimukseen ja psykoanalyysiin.

Objektista subjektiin

Perinteisen televisiotutkimuksen en-

sisijainen mielenkiinto kohdistuu objektiin, mediamateriaaliin joka on kapeasti tulkittu "televisio-ohjelmiksi". Uusi televisiotutkimus taas edustaa paluuta subjektiin, katsojan ja television väliseen suhteeseen. Perinteinen tutkimus on kiinnostunut siitä, mitä katsoja katsoo, kun taas uutta tutkimusta kiinnostaa se, miten katsoja katsoo: edellinen kysymys on alisteinen jälkimmäiselle. Voidaankin esittää, että tieto siitä mitä katsoja katsoo ilman tietoa itse katsomisen ja katsotun välisistä yksilöllisistä merkityksistä, on epäinformatiivista. Uuden tutkimuksen relevanssia voidaan siis perustella teknisestä informatiivisuudenkin näkökulmasta. Silti uusi tutkimus on ainakin toistaiseksi ollut varsin vähämerkityksinen suhteessa vallitse-

vaan televisiotutkimukseen. (Steinbock 1983b.)

Mutta perinteisen tutkimuksen ylivalta pohjautuukin sen sitoutumiseen vallitseviin yhteiskuntaintresseihin. Poliittinen intressi haluaa pitää katsojayleisöt atomisina ryhminä, joihin voidaan istuttaa "hyviä tapoja" ja konsensusta. Tämän edellytetään heijastuvan esimerkiksi television ohjelmatoiminnan eri muodoissa. "Hyvät tavat" ja konsensus taas ovat niin valtiiovallan kuin elinkeinoelämän yhteisiä intressejä. Byrokraattinen intressi vakiinnuttaa "hyviä tapoja" ja konsensusta ylläpitämällä vallanpitäjien ja omaa legitimaatiotaan medioitten - erityisesti yleisradiotoiminnan - eri tasoilla. Teknokraattinen intressi taas tukee edellämainittuja pyrkimyksiä niin tutkimusel-

la kuin median kehittämisellä, mutta vain siinä määrin kuin niissä ei kykyseenalaisteta mediateknologioiden olemassaoloa ja kehittämistä.

Vallitsevan televisiotutkimuksen sosiologialla ja psykologialla onkin kummallakin normatiivinen funktio. Sosiologialla on **valvontafunktio**: se kanavoi katsomiskäyttäytymistä. Psykologialla on **kasvattava funktio**: se eriyttää katsomiskäyttäytymistä. Nämä funktiot ja niiden lähtökohdat on yhteiskunnallinen valta ja päätöksenteko asettanut jo ennakoita.

Mihin sitten perustuu uuden televisiotutkimuksen **kriittinen funktio**? Se tarkastelee ennen kaikkea televisiosuhdetta, ns. passiivista transfereenssia, joka kasvaa spontaanisti kaikissa inhimillisissä vuorovaikutussuhteissa ja joka perustuu varhaislapsuudesta juontuville projektiivisille valmiuksille. Näitä katsojan valmiuksia television tapahtumainvirta, pikemmin kuin yksittäinen ja erillinen televisio-ohjelma, manipuloi aina määrätyn tavoin. Televisiosuhde on luonteeltaan tukea-antava: katsoja näkee pitkälti, mitä haluaakin nähdä. Vaikka katsojan vastarinta saattaa epäilyttäväksi otaksumat television ehdollistavuudesta, seikka että televisiosuhde perustuu esitietoiselle tajunnantasolle, mahdollistaa varsin tehokkaan manipulaation. Televisiosuhteessa katsojan todellisuus perustuu fantasiamailmalle, jossa mielihyvää tavoitellaan samastumisen ja mielipahaa vältetään torjunnan avulla. Lisäksi mainittu suhde ja fantasiajärjestys aktivoivat katsojan regressio- ja fiksaatiovalmiudet.

Tästä näkökulmasta voidaan viimein ymmärtää, miksi uuden tutkimuksen avainkysymys "miten katsoja katsoo" koetaan uhkaavana. Niin mediamateriaalin, median kuin katseluehtojenkin kohdalla se asettaa kyseenalaiseksi television tapahtumainvirran ja katsojan televisiosuhteen pikem-

katsauksia

min kuin yksittäiset ja erilliset televisio-ohjelmat ja niiden sisällöt. Tästä seuraa, että jos medioita yleensä ja televisiota erityisesti ryhdytään tältä pohjalta kritisoimaan ja niiden instituutioita uudistamaan, samalla on uudistettava myös politiikkaa, hallintoa ja teknokraatteja - niin medioitten kuin koko yhteiskunnan taholla. Tämänlaista kysymyksenasettelua tulee ymmärrettävästi välttää niin poliittisten, byrokraattisten kuin teknokraattistenkin intressien kannalta. Intressiperusta selvittää sitä, miksi uuden tutkimuksen kriittistä funktiota tulee latistaa samalla kun vahvistetaan maamme 70-luvun teknologian vaikutustutkimuksen kysymysten, vaikutusten näkökantojen, tutkimusalueiden ja lähestymistapojenkin kehämäisyyttä, jossa psyykinen taso hämärretään näkyvistä.

Yhteiskunnalliset intressit: audiovisuaalisen lukutaidottomuuden ylläpito

Jo lähitulevaisuudessa katseen audiovisuaaliset vaihtoehdot tulevat suuresti lisääntymään. Vaikka kanavien määrä ei kasvaisikaan kansallisella tasolla, niin kaapeli- ja satelliittijärjestelmät sekä videot ovat takeita katsomistottumuksien huimasta muodonmuutoksen prosessista. Koska katsojat katsovat lähinnä mitä he haluavat katsoa ja koska televisiosuhteen ominaispiirre on tukea-antavuus, kysymys siitä, miten katsojat katsovat, nousee entistä voimakkaammin kriittisen ohjelmapolitiikan ja sitä ohjaavan kriittisen tutkimuksen keskiöön.

Kuitenkin on niin teknologian vaikutustutkimuksen, yhteiskunnal-

listen intressien kuin vallitsevan tutkimuksenkin lähtökohtien mukaisesti latistaa uuden tutkimuksen kriittistä funktiota - mikä ilmenee mm. moraalisen suurin ylläpidon yhteydessä. Voidaan epäillä, että mainitut lähtökohdat perustuvat yleisempään strategiaan, jota voidaan pitää ominaisena yhteiskunnallisille intresseille ("tai hallitsevalle luokalle") - nimittäin strategiaan, joka edellyttää väestön valtaisan enemmistön "audiovisuaalista lukutaidottomuutta" tuon väestön ohjailun, uusintamisen ja tuottamisen ehtona.

Rinnastus voisi löytyä esimerkiksi siitä yhteiskunnallisesta tilanteesta, joka vallitsi Englannissa ennen teollisen vallankumouksen alkua: koulutus oli jälleenorganisoitava ja "hallitseva luokka" päätti opettaa työväestön lukemaan, mutta ei kirjoittamaan. Jos väestö olisi lukutaitoista, se ymmärtäisi uudenlaisia ohjesäännöstöjä ja lukisi raamattua moraaliseksi parhaakseen. Kirjoitustaito ei ollut yhtä olennainen, koska se saattaisi aktivoida väestöosan, joka tuli pitää passiivisessa tilassa. Valitettavasti vain jo lukutaito saattoi innostaa työläisen lukemaan paitsi raamattua, myös radikaalia lehdistöä, joka kamppaili hänen olojensa parantamiseksi. Lyhyesti, kontrolloimattomasta aikomuksesta seurasi kontrolloimaton vaikutus, niinkuin asia on kiteytetty. Toisaalta on tähdennettävä, että lukutaidon hankkiminen merkitsi pitkällistä ja vaivalloista yhteiskunnallista kasvatus- ja koulutustoimintaa, josta jouduttiin jatkuvasti kamppailemaan. (Williams 1974, 131.)

Nykyisin ollaan tietoisia koulutuksen jälleenorganisoimisen välttämättömyydestä, mutta ehkäpä historiallisten ennakkotapausten tähden moraalisen suuria ei enää kunnioiteta siinä määrin kuin viime vuosisadan Englannin hallitseva luokka luotti raamatun lukemisen moralisoivaan

voimaan. "Audiovisuaalinen lukutaidottomuus" on tehokas tapa pitää väestön valtaosa yhä edelleen passiivisessa asemassa: yhteiskunnallisen intressiperustan voidaan tulkita kaihtavan "kontrolloimattomia aikomuksia", teknologian vaikutustutkimuksen ehkäisevän "kontrolloimattomia vaikutuksia", kun taasen vallitseva televisiotutkimus takaa kummallekin operaatiolle "tieteellisen" tuen.

Tuskin on outoa, että tämänlaisessa historiallisessa tilanteessa uuden ja kriittisen televisiotutkimuksen kriittinen funktio on aivan erityisen sosiaalisen kontrollin kourissa. Ehkäpä tästä syystä vapauttavien mahdollisuuksien kartoitus ja tutkimuksen pääpainon kääntäminen takaisin subjektiin ja kysymykseen "miten katsoja katsoo?", on jäänyt pitkälti uuden televisiotutkimuksen, psykoanalyysin ja taiteilijoiden huoleksi.

Viitteet

¹ Johdatus 1970-luvun suomalaisen teknologian vaikutusten tutkimukseen perustuu toimistopäällikkö Tarmo Lemolan (VTT) esitelmään "Teknologian vaikutusten nykytila ja tavoitteet" (Lemola 1983).

Kirjallisuus

LEMOLA, Tarmo. Teknologian vaikutusten tutkimus -teemakokous. Opetusministeriön hallinnonalan teknologiapoliittikkaa koordinoiva työryhmä, 23.11.1983.
MONACO, James. The TV plexus. Sight and Sound, (Winter 1978/79), s. 19-22.

STEINBOCK, Dan. Televisio ja psyyke. Televisiosuhde, illusionismi ja anti-illusionismi. Viestintätutkimuksen Seuran julkaisusarja n:p 8. Espoo, 1983 (a).

STEINBOCK, Dan. Uusi televisiotutkimus: takaisin subjektiin. Lectio precursoria. Helsingin yliopisto 16.11.1983 (b). (Ilmestyy Psykologia-lehdessä 1984.)

WILLIAMS, Raymond. Television. Technology and cultural form. New York, 1974.